

УДК 330.526.001

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ

М. Квак

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто основні підходи до структуризації національного багатства, починаючи з епохи меркантилізму до сьогодишнього часу. Обґрунтовано, що національне багатство – потенціал національної економіки, який зростає і забезпечується економічною політикою держави. Запропоновано авторські підходи до структуризації національного багатства.

Ключові слова: національне багатство, природно-ресурсний потенціал, людський потенціал, матеріальне та нематеріальне багатство.

Національне багатство – це сукупність матеріальних і нематеріальних благ, нагромаджений запас яких створювався протягом всієї історії існування господарської діяльності певної нації; важливий критерій могутності та потенційних можливостей держави. Оскільки національне багатство є результатом і передумовою соціально-економічного розвитку держави, то дослідження цієї загальної макроекономічної категорії має ґрунтуватись на глибокому теоретичному аналізі та кількісній і якісній оцінці його компонентів. Важливим завданням в цьому напрямі є врахування зарубіжного досвіду та національних особливостей розвитку економіки нації. Це дасть змогу забезпечити економічне зростання, досягнути підвищення добробуту населення, покращити якість його життя. Зокрема, в процесі проведення цього аналізу доводиться долати певні труднощі. Треба зазначити, що найважливішою проблемою дослідження національного багатства України є, на нашу думку, проблема його обліку та інвентаризації. Її розв'язання досягається лише за умови уточнення складу національного багатства, критеріїв класифікації і групування, створення реєстру національного багатства та уточнення методики обчислення національного багатства та деяких його складових, які не включені до загального обсягу. Вказані обставини визначають особливу актуальність теоретичного дослідження структури національного багатства. Передусім потрібно критично переосмислити теоретичні підходи попередніх поколінь вчених до оцінки та структуризації національного багатства, що були здійснені в процесі розвитку економічної науки.

Цей аналіз потребує глибшого вивчення теоретичних парадигм деяких економічних шкіл. Розглянемо детальніше основні підходи щодо структуризації національного багатства, починаючи з епохи *меркантилізму*. Адже саме в цей період почав використовуватись термін “національне багатство”, до складу якого відносили лише золото та будь-які скарби. Хоча, на думку видатних представників меркантилізму Томаса Мана та Джона Локка до багатства відносяться не тільки запаси золота і срібла, але і землі, будівлі та споживчі блага, проте в ході їх роздумів усе, крім золота і срібла, “випадає” у них із пам'яті[1]. На перший план виноситься потреба держави у нагромадженні багатства. Меркантилісти вважали, що держава повинна витратити менше, ніж отримує, якщо хоче примножити своє багатство, тому висунули доктрину торгового балансу. Це дозволяє впевнено стверджувати, що вони помилково ототожнювали гроші і капітал, а також активне сальдо торгового балансу і щорічне перевищення доходу над споживанням. Частково це можна пояснити відсутністю загальноприйнятої термінології в літературі того часу, хоча це не виправдовує таке поверхневе розуміння національного багатства.

Фізіократи ідентифікували багатство нації як сукупність споживчих благ, які щорічно відтворюються працею суспільства. Вони вважали, що промисловість не є продуктивною, оскільки не додає нічого до доходу, а сільське господарство більш продуктивне, бо крім доходів й амортизації приносить ще і ренту, як надлишковий дохід. Тобто вони перенесли свої дослідження національного багатства із сфери обігу у сферу сільськогосподарського виробництва. На їхню думку, саме сільське господарство є джерелом збільшення національного багатства, а в інших галузях відбувається лише його відтворення. Отже, вони вважали, що надлишковий чистий дохід від економічної діяльності в сільському господарстві створюється виключно на основі використання землі. З цим визначенням неможливо погодитись, оскільки в ньому ігноруються інші компоненти національного багатства, зокрема, людські та нематеріальні.

Засновник класичної політичної економії англійський економіст *Вільям Петті* до багатства відносив не тільки дорогоцінні метали та камені, включаючи гроші, але і сукупність земельних угідь, будівель, кораблів, худоби, посуду із золота і срібла, меблів, запасів різних товарів (залізо, мідь, олово, тканини, зерно, сіль). Всі ці елементи він ототожнював з обсягом рухомого і нерухомого майна. Він перший, хто розширив трактування національного багатства і виділив у його складі “вартість” самого населення (набуті досвідом трудові навички і корисні здібності членів суспільства) та здійснив розрахунок національного багатства Англії[12,с.237]. Це дуже

позитивно вплинуло на подальші дослідження структури національного багатства та обумовило потребу держав у здійсненні його обліку та інвентаризації.

Батько класичної економічної науки А. Сміт, на відміну від своїх попередників, вважав, що національне багатство створюється не лише у сільському господарстві, а й у промисловості. На його думку, зростання доходу залежить перш за все від суспільного поділу праці. Тому він зазначав, що промисловість дає більше простору для спеціалізації, ніж сільське господарство, а багаті країни зазвичай лідирують відносно бідних саме в промисловості. Зазначимо, що 5 розділ книги I “Дослідження про природу і причини багатства народів” присвячено економіці благополуччя, а особливо проблемі кількісної оцінки благополуччя держави[1]. Важливість її полягає у тому, що вона дозволяє визначити, чи країна стає багатшою в тривалому періоді часу. А.Сміт вважав, що чим вища “дійсна ціна” товару, визначена в одиницях заробітної плати, тим багатші люди, які володіють цим товаром. Тому, чим більшою працею розпоряджається сукупний продукт, тим багатшою є держава. Головна думка “Багатства народів”, що багатство складається з фізичних ресурсів, а не із грошей, адже праця – основа і суть багатства. На думку А. Сміта, основними джерелами національного багатства є технічний прогрес (економія праці) і ощадливість (економія продукту праці). Це визначення є також звуженим, оскільки нематеріальний елемент національного багатства не розглядався взагалі.

Джон Стюарт Мілль також дуже спрощено визначає багатство сумою благ, які купляються і продаються на ринку; а також як інструменти, машини і кваліфікацію робочої сили (тобто як суму речового і людського капіталів).

Вагомий внесок у розуміння національного багатства як економічної категорії зробили представники німецької історичної школи. Її засновник Фрідріх Ліст вважав, що справжнє багатство нації полягає не у кількості мінових вартостей, а у рівні розвитку продуктивних сил. На його думку, створювати і примножувати суспільне багатство можна не тільки через індивідуальну діяльність людей, а за допомогою єдиного, цілого, розумово і матеріально взаємодіючого об'єднання людей – нації, яка є результатом попереднього розвитку багатьох поколінь. Заслугою Ф. Ліста є акцентування уваги на впливі політичної єдності нації та державного управління на примноження національного багатства. Саме представники цієї школи вперше ввели у науковий обіг категорію “національна економіка” і здійснювали її системне вивчення.

Надзвичайно важливим у теоретичному і практичному аспекті є розуміння національного багатства як потенціалу національного господарства, нагромадження і примноження якого залежить від ефективності функціонування національної економіки, ідею виникнення якої науковці відносять ще до епохи Відродження, періоду виникнення самостійних держав, які прагнули отримати політичну та економічну незалежність відносно інших держав. Необхідність формування національної економіки, або національного господарства, обґрунтував Ю.Бачинський у дослідженні “Україна ingredienta”(1895). А М.Добриловський розвивав оцінку категорії “національна економіка” та наповнював її все глибшим змістом. Він ототожнював її із сукупністю юридично вільних та пов'язаних між собою обміном окремих господарств у межах однієї держави. Не можна не погодитись з думкою проф. С.М.Злупка, який вважав, що “національне господарство повинно творити органічну цілісність взаємопов'язаних приватних, колективних та іншого типу господарств, розташованих у межах держави”[4, с.9]. Тому очевидно, на нашу думку, є потреба визнання назви категорії “національне багатство” як найправильнішої. Оскільки, за нашим переконанням, некоректно ототожнювати національне багатство з народним чи суспільним, як роблять деякі автори.

К. Маркс як представник школи трудової вартості стверджував, що національне багатство – це універсальність потреб, здібностей, засобів споживання, виробничих сил і індивідів, яка створена загальним обміном[9,с.52]. Він також зараховував до нього природне багатство і творчі здібності людини. Маркс висловив думку про подвійність природи багатства. Він виділив суспільну форму і речовий зміст багатства. Під суспільною формою виробництва він розумів певну конкретно історичну форму, в якій багатство суспільства існує і відтворюється. На його думку, національне багатство включає засоби праці і засоби життя (з точки зору речового змісту) або капітал і фонд споживання (з точки зору суспільної форми). Він вважав, як і його попередники, що багатство уособлює в собі нагромаджені результати праці всіх попередніх поколінь. Такий підхід був, без сумніву, дещо однобоким, оскільки ігнорував інші компоненти національного багатства.

Історія та короткий аналіз теорій національного багатства є прикладом еволюції наукового вчення про національне багатство, його структуру та значення його нагромадження для економічного зростання окремих країн. Проте розуміння структури цієї категорії, на нашу думку, є ще дуже поверхневим і потребує уточнення. Цього і слід було очікувати, оскільки на сьогодні ще дуже мало зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень присвячених проблемі структуризації національного багатства.

Серед українських та зарубіжних учених, які розглядали різні аспекти цієї проблеми, слід виділити В.Богачова, Є.Бухвальда, А.Вайнштейна, В.Кіріченко, Л.Нестерова, О.Ноткіна, Д.Пасхавера, А.Сідоровича, О.Сухарєва.

Радянські науковці національне багатство розглядали як сукупність споживчих вартостей, які створені і нагромаджені суспільством за весь час його виробничої діяльності[9,с.35]. Таке обмежене трактування підтримували планові і статистичні органи СРСР.

Тому згодом Д.Пасхавер і Ю.Остапчук опублікували статтю[8,с.14], в якій національне багатство, у відповідності з діючою методикою, ототожнювали із сукупністю нагромаджених матеріальних благ, створених працею людей, яку суспільство має на даний момент часу.

Пізніше, як зазначає Л. Нестеров, згідно з новим стандартом СНР 1993р. було дещо розширено структуру національного багатства відповідно до таких ознак: матеріально-речовий склад, форма власності, сфера відтворення, класифікація галузей народного господарства, класифікація секторів в національному рахівництві, адміністративно-територіальний поділ країни [6, с.58]. Були включені до національного багатства нематеріальні блага і інші елементи, зокрема, природні ресурси.

Є.Бухвальд ще більше розширює структуру національного багатства, оскільки включає і “людський фактор” поряд з речовим і природним. На його думку, елементи національного багатства повинні відповідати таким критеріям: матеріальність, нагромаджувальність, довготермінове використання, відтворення і відчуження [3, с.64].

Варто також відмітити, що категорія “національне багатство” є дуже поширеною зараз в світовій економічній літературі. Проте вона застосовується або як якісна характеристика, або для виокремлення якогось із її елементів. Це пояснюється існуванням двох ідейно-теоретичних напрямів у підходах до розв’язання проблеми визначення її складових елементів [7]. До першого напрямку можна віднести прихильників обмежувальної теорії багатства А.Л.Вайнштейна та В.М.Кіріченко, які до нього зараховують лише продукти праці в речовій формі, тобто майно, яке належить нації. На відміну від них прихильники розширеної концепції багатства включають в його склад, крім названих, додаткові елементи: природні, інформаційні, фінансові ресурси, людський капітал. Тому сьогодні можна впевнено констатувати, що це поняття безперервно збагачується і розширюється відповідно до прогресу багатьох поколінь. В першу чергу це пов’язано із розвитком уявлень про роль людини, її інтелектуально-творчих здібностей у створенні і примноженні національного багатства.

Національне багатство у сучасній економічній літературі визначають як вартісно вимірювану ціннісну характеристику відтворювального процесу країни, що є одночасно його результатом і передумовою [2, с.205]. Таке трактування, на нашу думку, є дуже загальним і нечітким.

Так, О.Сухарев зазначає, що в ХХст. національне багатство визначалось як результат процесу нагромадження і використання суспільством матеріальних і духовних результатів праці, що постійно відновлюється, і природних ресурсів, які експлуатуються, для задоволення як поточних потреб, так і довготермінових завдань економічного зростання [11, с.25]. Також він відмітив, що в російській економічній науці національне багатство розглядалось як нагромаджений матеріальний підсумок попередніх циклів відтворення і одночасно як передумова їх продовження. У статті автор змальовує модель структури національного багатства. До неї він відносить природно-ресурсний, людський (включаючи неречове багатство – освітній і науковий потенціали, інтелектуальну власність), фізичний та організаційно-інституційний капітали та частину національного продукту, яка зберігається і кумулятивно нагромаджується [11, с.35]. Це визначення також не можна вважати вичерпним, оскільки не уточнюється зміст складових національного багатства.

Таблиця 1

Структура національного багатства

	Національне багатство України	Елементи НБ
1	Природно-ресурсний потенціал	Мінерально-сировинні, паливно-енергетичні, земельні, водні, лісові, рослинні, фауністичні, рекреаційні ресурси
2	Матеріально-речовий потенціал виробничої сфери	Промисловість, сільське і лісове господарство, транспорт, зв’язок, будівництво, торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне постачання, заготівлі, інші галузі матеріального виробництва
3	Матеріально-речовий потенціал невиробничої сфери	Житлове і комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров’я, фізична культура, соціальне забезпечення, освіта, культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування, інші невиробничі галузі
4	Матеріально-речовий потенціал воєнної сфери і цивільної оборони	Основні фонди і обігові засоби воєнно-промислового комплексу
5	Золото й інші дорогоцінні метали, коштовне каміння та валютні запаси	Державні валютні фонди, дорогоцінні метали, каміння
6	Об’єкти власності за кордоном	Будівлі, споруди, обладнання посольств, представництв України, а також об’єкти приватної власності українських громадян за кордоном та їх іновалютні вклади в зарубіжних банках
7	Особисте майно громадян	Предмети культурно-побутового і господарського призначення
8	Нематеріальні елементи	Демографічний, інформаційний, освітній потенціал, інтелектуальна власність, сукупна робоча сила, пам’ятки історії та культури, заклади культури
9	Сальдо платіжного балансу	Різниця між вартістю експортних товарів, послуг, капіталів і таких же імпорتنих надходжень

Джерело: складено за даними [5]

Треба зазначити, що у 1996р. колектив науковців РВПС України НАН України під керівництвом д.е.н. Дорогунцова С. І. виконав комплексне дослідження національного багатства України. На їхню думку, “національне багатство – це власність країни в межах її кордонів і виключної (економічної) морської зони, а також позитивне сальдо платіжного балансу, її майно за кордоном” [5, с.6]. Науковці виділили два критерії добору елементів

національного багатства: кожна складова має бути монопольною власністю країни і повинна мати економічну оцінку. Виходячи з цих обмежень до національного багатства вони зарахували дев'ять елементів (табл.1).

Здійснений нами аналіз структури та елементів національного багатства, запропонованих вище, дав можливість запропонувати власну структуру національного багатства.

На нашу думку, структуру національного багатства потрібно розглядати дещо укрупнено за такими блоками: людський, природно-ресурсний, нематеріальний або неречовий та матеріально-речовий. Такий поділ дозволить полегшити розрахунок його однорідних і порівняльних елементів та вдосконалити статистичний облік та інвентаризацію національного багатства по елементах і в цілому.

Вважаємо, що до матеріально-речової частини національного багатства можна віднести матеріально-речовий потенціал виробничої, невиробничої, воєнної сфер і цивільної оборони, золото, дорогоцінні метали, коштовне каміння, об'єкти власності за кордоном, особисте майно населення.

До природно-ресурсного блоку національного багатства потрібно, на нашу думку, віднести всі види природних ресурсів (земельні, паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, водні, лісові тощо).

До людського потенціалу національного багатства слід відносити робочу силу, людський капітал та людський інтелектуальний потенціал. Оскільки людський потенціал суспільства – інтегральний показник граничної кількості і якості праці, якою володіє суспільство при певному рівні розвитку науки і технології, інформації, знань, співробітництва і довіри [10, с.33].

За нашим переконанням, нематеріальне або неречове багатство включає науково-технічний, культурний, освітній потенціали, інформаційні ресурси та потенціал здоров'я нації.

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

- структуризація національного багатства, що передбачала його трактування лише з позицій матеріального багатства, вичерпала себе остаточно ще в XVII ст.;
- в процесі еволюції досліджень, представники класичної школи розширили структуру цієї категорії і включили, крім матеріальних, деякі природні блага, навиків і здібностей людей;
- марксистично зараховували до національного багатства природне, матеріальне багатство і творчі здібності людей;
- розширене трактування структури національного багатства започатковане в 70-і роки XX ст.;
- на початку XXI ст. національне багатство, на нашу думку, включає чотири блоки елементів.

Звичайно, кожна країна може за допомогою певної державної політики нагромаджувати і збільшувати своє багатство або сприяти його обмеженому відтворенню та інтенсивному вичерпанню. Тому, на нашу думку, необхідно формувати таку державну економічну і соціальну політику, щоб зберегти і примножувати національне багатство. Саме з допомогою якого можна підвищити ефективність функціонування економіки, гарантувати національну безпеку, забезпечити збалансований розвиток України зараз і в майбутньому.

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ., 4-е изд.-М.: "Дело Лтд", 1994.-720с.
2. Бобух І.М. Теоретико-методологічні засади економічної оцінки національного багатства//Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр.: У 2ч./ РВПС України НАН України, 2005.-Ч.2.-268с.
3. Бухвальд Е. Теория воспроизводства и совершенствование методологии статистики национального богатства// Вопросы экономики.- №5.-1993.-с.63-69.
4. Злупко С.М. Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посіб.-К.:Знання, 2006.-324с.
5. Національне багатство України/За ред. Дорогунцова С. І.-К.:РВПС України НАН України, 2005.-124с.
6. Нестеров Л. Национальное богатство – системообразующий фактор реорганизации статистической информации России// Вопросы экономики.- №5.-1993.-с.54-62.
7. Пасхавер Д.Б. Статистико-экономический анализ национального богатства и производственного потенциала СССР: Автореф. ... канд. экон. наук: 08.00.11.-Киев, 1991.-20с.
8. Пасхавер Д., Остапчук Ю. Національне багатство України і процес розширеного відтворення// Економіка України.- 1992.- №12.- с. 14-23.
9. Потенциал: вопросы теории и показатели измерения.- Кемерово, 1991.
10. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.-315с.
11. Сухарев О. Национальное богатство и структурная политика//Экономист.-2006.-№2.-с.24-38.
12. Ткаченко А.А. Історія економічних вчень: навчальний посібник.-Запоріжжя: Дике поле,2002.

THE THEORETICAL ANALYSIS OF NATIONAL WEALTH STRUCTURE: PROBLEMS AND AIMS**M. V. Kvak***Ivan Franko National University of L'viv*

The basic approaches to national wealth structure since mercantilism era have been observed in the article. It has been proved that the national wealth is a potential of national economy which is growing and is secured by state economic policy. The author's approaches to national wealth structure have been offered.

Keywords: national wealth, natural resources potential, human potential, material and non-material wealth